

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MUSTAQILLIGINING 35 YILLIGI:
HARBIY HUQUQ TIZIMINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI**

*Jamoat xavfsizligi universiteti ma’naviyat
va ma’rifat markazi boshligi
Omonov Avazxon Abduraxmon o’gli*

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekiston Respublikasi mustaqilligining 35 yilligi munosabati bilan milliy harbiy huquq tizimining shakllanishi va rivojlanish jarayoni tarixiy-huquqiy tahlil asosida o‘rganilgan. Harbiy huquqning tushunchasi, predmeti va tizimdagi o‘rni yoritilib, uning rivojlanishi shartli ravishda uch bosqichga ajratilgan. Har bir bosqichda qabul qilingan asosiy me’yoriy-huquqiy hujjatlar — Mudofaa doktrinasi, “Mudofaa to‘g‘risida”gi va “Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to‘g‘risida”gi qonunlar, shuningdek harbiy sudlar va harbiy prokuratura tizimining tashkil etilishi tahlil qilingan. Maqolada 2017-yildan boshlangan sud-huquq islohotlari va 2023-yilgi konstitutsiyaviy islohotlarning harbiy huquqqa ta’siri ham ko‘rib chiqilgan. Yakunda sohaning huquqiy takomillashuvi bo‘yicha xulosa va istiqbolli yo‘nalishlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: *harbiy huquq, harbiy qonunchilik, Mudofaa doktrinasi, harbiy xizmat, harbiy sudlar, harbiy prokuratura, harbiy xizmatchi maqomi, huquqiy tartibot, milliy xavfsizlik, konstitutsiyaviy islohot.*

Аннотация. В статье на основе историко-правового анализа исследуется процесс становления и развития национальной системы военного права в связи с 35-летием независимости Республики Узбекистан. Раскрываются понятие, предмет и место военного права в системе права, а его развитие условно разделено на три этапа. На каждом этапе анализируются основные нормативно-правовые акты, в том числе Военная доктрина, законы «Об обороне» и «О всеобщей воинской обязанности и военной службе», а также создание системы военных судов и военной прокуратуры. В статье также рассматривается влияние судебно-правовых реформ, начавшихся с 2017 года, и конституционных реформ 2023 года на развитие военного права. В заключении представлены выводы и перспективные направления дальнейшего совершенствования правового регулирования данной сферы.

Ключевые слова: *военное право, военное законодательство, Военная доктрина, военная служба, военные суды, военная прокуратура, статус военнослужащего, правопорядок, национальная безопасность, конституционная реформа.*

Mustaqil davlatning mudofaa qobiliyatini va qurolli kuchlar faoliyatini samarali tashkil etish uchun zamonaviy, ichki jihatdan uyg'un hamda xalqaro me'yorlarga mos harbiy huquq tizimi zarur. Harbiy huquq davlatning mudofaa sohasidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladigan, qurolli kuchlar qurilishi, harbiy xizmatni o'tash tartibi, harbiy xizmatchilarning huquq va majburiyatlari, harbiy intizom hamda javobgarlik masalalarini belgilaydigan huquq sohasi hisoblanadi.

1991-yilda mustaqillikka erishgan O'zbekiston oldida sobiq ittifoq harbiy qonunchiligidan voz kechib, milliy manfaatlar va konstitutsiyaviy tamoyillarga asoslangan o'z harbiy-huquqiy bazasini yaratish vazifasi turardi. Bu jarayon quruq joydan boshlanib, 35 yil davomida qonunchilik bazasining shakllanishi, harbiy adliya va nazorat organlarining tashkil etilishi hamda soha me'yorlarining zamonaviylashtirilishi bilan kechdi.

Ushbu maqolaning maqsadi — O'zbekiston harbiy huquq tizimining mustaqillik yillaridagi shakllanish va rivojlanish yo'lini bosqichma-bosqich tahlil qilish, uning tarkibiy elementlari va institutsional asoslarini yoritish hamda kelgusi takomillashuv istiqbollari ilmiy asoslashdan iborat.

Harbiy huquqning tushunchasi, predmeti va tizimdagi o'rni. Harbiy huquq — davlatning mudofaa qobiliyatini ta'minlash, qurolli kuchlarni tashkil etish va boshqarish, harbiy xizmatni tashkil qilish hamda harbiy sohadagi huquqiy tartibotni saqlash bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquq normalarining yig'indisidir.

Harbiy huquqning **predmetini** quyidagi asosiy munosabatlar guruhi tashkil etadi:

davlat mudofaasini tashkil etish va boshqarish bilan bog'liq munosabatlar;

harbiy xizmatga chaqirish, uni o'tash va undan bo'shatish bilan bog'liq munosabatlar;

harbiy xizmatchilarning huquqiy maqomi, ijtimoiy himoyasi va kafolatlariga oid munosabatlar;

harbiy intizom, harbiy javobgarlik va harbiy sohadagi jinoyatlar uchun jazoga oid munosabatlar;

harbiy adliya va nazorat organlari faoliyatiga oid munosabatlar.

Harbiy huquq mustaqil huquq sohasi bo'lmasdan, ko'proq kompleks (murakkab) huquq sohasi sifatida qaraladi. U konstitutsiyaviy huquq, ma'muriy huquq, jinoyat huquqi, fuqarolik huquqi va mehnat huquqi normalarini o'zida uyg'unlashtiradi. Harbiy huquqning **manbalari** tizimida Konstitutsiya, Mudofaa doktrinasini, mudofaa va harbiy xizmatga oid qonunlar, prezident farmon va qarorlari, hukumat qarorlari hamda idoraviy me'yoriy hujjatlar muhim o'rin tutadi.

Harbiy huquq tizimining rivojlanish bosqichlari. O‘zbekiston harbiy huquq tizimining rivojlanishini shartli ravishda uch asosiy bosqichga ajratish maqsadga muvofiqdir.

Birinchi bosqich (1991–2000-yillar): huquqiy poydevorni yaratish. Mustaqillikning dastlabki yillari harbiy-huquqiy bazani noldan barpo etish davri bo‘ldi. Bu bosqichda milliy qurolli kuchlar tashkil etilishi bilan bir vaqtda ularning faoliyatini tartibga soluvchi huquqiy asoslar yaratila boshlandi.

Ushbu davrning eng muhim voqealaridan biri harbiy adliya va nazorat organlarining shakllantirilishidir. 1992-yil 28-fevralda qabul qilingan “Harbiy tribunallar va harbiy prokuratura organlari to‘g‘risida”gi Prezident farmoniga muvofiq, mamlakat hududidagi harbiy tribunallar O‘zbekiston Respublikasi nomidan odil sudlovni amalga oshira boshladi. Ayni shu hujjat asosida sobiq Turkiston harbiy okrugi harbiy tribunali negizida O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Harbiy sudi tashkil etildi. Shu tariqa milliy harbiy sud tizimining poydevori qo‘yildi.

Bosqichning yana bir ahamiyatli hodisasi — mamlakatning ilk mudofaa-mafkuraviy hujjati qabul qilinishi bo‘ldi. 1995-yil 30-avgustda Oliy Majlis tomonidan “O‘zbekiston Respublikasining Harbiy doktrinasi to‘g‘risida”gi qaror qabul qilindi. Doktrina davlatning mudofaa sohasidagi asosiy qarashlari, milliy xavfsizlikka tahdidlar va ularning oldini olish yo‘llarini rasman belgilab berdi.

Harbiy prokuratura tizimining huquqiy asoslari ham shu bosqichda mustahkamlandi. 1999-yil 30-martdagi “O‘zbekiston Respublikasining harbiy prokuraturasini tashkil qilish to‘g‘risida”gi Prezident farmoni bilan qurolli kuchlar va harbiylashtirilgan tuzilmalarda qonunchilikka rioya etilishi ustidan prokuror nazoratini ta’minlaydigan ixtisoslashgan tuzilma shakllantirildi.

Umuman olganda, birinchi bosqichda harbiy huquqning institutsional o‘zagi — harbiy sud, harbiy prokuratura va dastlabki doktrinaviy asos yaratildi.

Ikkinchi bosqich (2001–2016-yillar): qonunchilikni tizimlashtirish va kodifikatsiya. Ikkinchi bosqich harbiy sohadagi asosiy qonunlarning qabul qilinishi va harbiy qonunchilikning tizimli shakllanishi davri hisoblanadi. Bu bosqichda harbiy huquqning “o‘zak” hujjatlari yaratildi.

2001-yil 11-mayda “**Mudofaa to‘g‘risida”gi Qonun** qabul qilindi. Ushbu qonun davlat mudofaasining huquqiy asoslarini, mudofaani tashkil etish va boshqarish tartibini, davlat hokimiyati organlarining bu boradagi vakolatlarini belgilab berdi. Qonun O‘zbekistonning xalqaro huquqning umum e’tirof etilgan normalari va yakka hamda kollektiv mudofaa tamoyillariga asoslanishini mustahkamladi.

2002-yil 12-dekabrda “**Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to‘g‘risida”gi Qonun** qabul qilindi. Bu hujjat harbiy majburiyatning mazmuni, fuqarolarni harbiy hisobga olish, harbiy xizmatga chaqirish, uni o‘tash muddatlari va tartibi, harbiy xizmatchilarning huquqiy maqomiga oid asosiy normalarni

tizimlashtirdi. Mazkur qonun uzoq yillar davomida harbiy xizmatni tartibga soluvchi asosiy hujjat bo'lib xizmat qildi.

Bu bosqichda harbiy sudlarning umumiy yurisdiksiya sudlari tizimidagi o'rni ham aniqlashtirildi. Harbiy sudlar "Sudlar to'g'risida"gi qonunchilikka muvofiq umumiy yurisdiksiya sudlari tizimiga kiritilib, ular harbiy xizmatchilarga taalluqli jinoyat va fuqarolik ishlarini, shuningdek harbiy boshqaruv organlari va mansabdor shaxslar harakatlari qonuniyligini tekshirishni amalga oshiradi. Harbiy sudlar tizimining yuqori bo'g'ini sifatida Oliy sud tarkibidagi Harbiy hay'at faoliyat ko'rsatadi.

Uchinchi bosqich (2017-yildan hozirgacha): sud-huquq islohotlari va zamonaviylashtirish. Uchinchi bosqich harbiy huquq tizimidagi eng jadal islohotlar va zamonaviylashtirish davri hisoblanadi. Bu bosqich mamlakatda 2017-yildan amalga oshirilayotgan keng ko'lamli sud-huquq islohotlari bilan uzviy bog'liq.

Sud tizimidagi islohotlar. 2017-yilda amalga oshirilgan sud tizimini tubdan takomillashtirishga oid islohotlar doirasida harbiy sudlar tuzilmasi ham qayta ko'rib chiqildi va sud tizimining umumiy takomillashuvi kontekstiga integratsiya qilindi. Bu esa harbiy adliya sohasida sud hokimiyatining mustaqilligini mustahkamlashga xizmat qildi.

Yangi Mudofaa doktrinasi. Zamonaviy harbiy-siyosiy vaziyat va yangi tahdidlarni inobatga olgan holda 1995-yilgi Harbiy doktrina o'rniga yangilangan **Mudofaa doktrinasi** qabul qilindi. Yangi doktrina O'zbekiston tashqi siyosatining ochiqqligi, qo'shni davlatlar bilan amaliy munosabatlarni rivojlantirish ustuvorligini mustahkamladi va mamlakat mudofaa siyosatining shaffofligini ta'minlashga qaratildi. Doktrina davlat harbiy tashkilotini rivojlantirishning asosiy vazifalari — mudofaa tizimini takomillashtirish hamda qurolli kuchlarning jangovar shayligi va qobiliyatini oshirishni belgilab berdi.

Konstitutsiyaviy islohotlar. 2023-yilda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining yangi tahriri qabul qilindi. Yangilangan Konstitutsiya inson huquqlari va erkinliklarini ustuvor qadriyat sifatida mustahkamlab, umumiy huquqiy islohotlar bilan bir qatorda mudofaa, harbiy xizmat va sud tizimiga oid konstitutsiyaviy asoslarni ham yangi bosqichga ko'tardi. Sud tizimida harbiy sudlar konstitutsiyaviy darajada e'tirof etilgan bo'lib, favqulodda sudlar tashkil etishga yo'l qo'yilmasligi tamoyili saqlab qolindi.

Harbiy xizmat qonunchiligining zamonaviylashtirilishi. So'nggi yillarda harbiy xizmatni o'tash tizimi bosqichma-bosqich takomillashtirilib bormoqda. Chaqiriluvchilar uchun xizmat o'tashning turli shakllari (bir yillik muddatli xizmat, qisqa muddatli tayyorgarlik, shartnoma asosidagi xizmat) joriy etildi. Shuningdek, harbiy xizmatchilar va ularning oila a'zolarini ijtimoiy himoya qilishga oid huquqiy

kafolatlar — uy-joy, imtiyozli kreditlar va ta'lim imtiyozlari kengaytirildi. Bu o'zgarishlar harbiy huquqning ijtimoiy yo'naltirilganligini kuchaytirdi.

Harbiy huquq tizimining institutsional elementlari. O'zbekiston harbiy huquq tizimining amaliy faoliyatini quyidagi asosiy institutsional elementlar ta'minlaydi.

Harbiy qonunchilik. Konstitutsiya, Mudofaa doktrinasi, "Mudofaa to'g'risida"gi hamda "Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to'g'risida"gi qonunlar, prezident va hukumat hujjatlaridan iborat bo'lgan me'yoriy-huquqiy baza sohaning normativ asosini tashkil etadi.

Harbiy sudlar. Umumiy yurisdiksiya sudlari tizimiga kiruvchi harbiy sudlar harbiy xizmatchilarga oid ishlar bo'yicha odil sudlovni amalga oshiradi, harbiy boshqaruv organlari va mansabdor shaxslar harakatlari qonuniyligini nazorat qiladi. Ular Mudofaa vazirligi, chegara qo'shinlari, milliy xavfsizlik xizmati, favqulodda vaziyatlar vazirligi va ichki ishlar organlari harbiy tuzilmalari xizmatchilariga taalluqli ishlarni ko'rish vakolatiga ega.

Harbiy prokuratura. Prokuratura tizimining tarkibiy qismi bo'lgan harbiy prokuratura qurolli kuchlar va harbiylashtirilgan tuzilmalarda qonunlar ijrosi ustidan nazorat vazifasini bajaradi. Qonunchilikka muvofiq, O'zbekiston Respublikasi Harbiy prokuraturasi viloyat prokuraturalariga tenglashtirilgan maqomga ega.

Ushbu uch element o'zaro uzviy bog'liq holda faoliyat yuritib, harbiy sohada qonuniylik, huquqiy tartibot va harbiy xizmatchilar huquqlarining himoyasini ta'minlaydi.

Sohaning istiqbollari va takomillashtirish yo'nalishlari. O'zbekiston harbiy huquq tizimining kelgusi rivojlanishi umumiy huquqiy islohotlar va global harbiy-siyosiy o'zgarishlar bilan uzviy bog'liq. Quyidagi ustuvor yo'nalishlarni ajratib ko'rsatish mumkin.

Birinchi, harbiy qonunchilikni tizimlashtirish va uyg'unlashtirish. Sohadagi ko'p sonli me'yoriy hujjatlarni yagona kontsepsiya asosida uyg'unlashtirish, ichki qarama-qarshiliklarni bartaraf etish va harbiy qonunchilikni yanada aniq, tushunarli qilish muhim vazifa bo'lib qolmoqda.

Ikkinchi, harbiy xizmatchilar huquqlari kafolatlarini kuchaytirish. Harbiy xizmatchilar va ularning oila a'zolarining ijtimoiy-huquqiy himoyasini mustahkamlash, "inson qadri" tamoyilini harbiy munosabatlarga izchil tatbiq etish davom ettiriladi.

Uchinchi, zamonaviy tahdidlarga huquqiy javob berish. Kiberxavfsizlik, axborot xavfsizligi va yangi turdagi qurolli to'qnashuvlar bilan bog'liq munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy normalarni ishlab chiqish tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

To‘rtinchi, xalqaro harbiy-huquqiy hamkorlik. Xalqaro insonparvarlik huquqi va xalqaro xavfsizlik huquqi normalarini milliy qonunchilikka izchil integratsiya qilish, xorijiy davlatlar bilan huquqiy hamkorlikni kengaytirish soha rivojining muhim shartidir.

Beshinchi, harbiy adliya va nazorat organlari samaradorligini oshirish. Harbiy sudlar mustaqilligini yanada mustahkamlash, harbiy prokuratura nazoratini takomillashtirish orqali harbiy sohada qonuniylikni ta’minlash ustuvor yo‘nalish bo‘lib qolmoqda.

Mustaqillik yillarida O‘zbekiston harbiy huquq tizimi noldan boshlanib, ichki jihatdan uyg‘un va institutsional jihatdan mustahkam sohaga aylandi. 1992-yilda harbiy sud va harbiy prokuraturaning tashkil etilishidan boshlangan bu jarayon, 2000-yillardagi asosiy qonunlarning kodifikatsiyasi orqali, 2017-yildan boshlangan sud-huquq va 2023-yilgi konstitutsiyaviy islohotlarga qadar bosib o‘tildi.

Tahlil natijalari asosida quyidagi xulosalarni bildirish mumkin:

Harbiy huquq tizimining har bir rivojlanish bosqichi mamlakatning umumiy huquqiy va ijtimoiy-siyosiy taraqqiyoti bilan uzviy bog‘liq holda kechdi;

Ikkinchi bosqichda qabul qilingan “Mudofaa to‘g‘risida”gi va “Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to‘g‘risida”gi qonunlar sohaning huquqiy o‘zagini tashkil etdi;

So‘nggi islohotlar harbiy huquqni inson huquqlariga yo‘naltirilgan, shaffof va zamonaviy tizimga aylantirish yo‘lida muhim qadamlar bo‘ldi;

Sohaning kelgusi takomillashuvi qonunchilikni tizimlashtirish, zamonaviy tahdidlarga huquqiy javob berish va xalqaro hamkorlikni kengaytirish yo‘nalishlarida davom etadi.

Yakuniy xulosa sifatida ta’kidlash joizki, mustahkam va zamonaviy harbiy huquq tizimi mamlakat mudofaa qobiliyatini huquqiy jihatdan ta’minlashning, qurolli kuchlar faoliyatida qonuniylikni saqlashning va harbiy xizmatchilar huquqlarini himoya qilishning ishonchli kafolati hisoblanadi. Mustaqillikning 35 yilligi bu sohada erishilgan natijalarni umumlashtirish va kelgusi vazifalarni belgilash uchun muhim tarixiy bosqichdir.

Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (2023-yil tahriri).
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1992-yil 28-fevraldagi “Harbiy tribunallar va harbiy prokuratura organlari to‘g‘risida”gi Farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 1995-yil 30-avgustdagi “O‘zbekiston Respublikasining Harbiy doktrinasini to‘g‘risida”gi 105–I-son Qarori.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1999-yil 30-martdagi “O‘zbekiston Respublikasining harbiy prokuraturasini tashkil qilish to‘g‘risida”gi PF-2277-son Farmoni.

5. “Mudofaa to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining 2001-yil 11-maydagi 211–II-son Qonuni.
6. “Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining 2002-yil 12-dekabrdagi 436–II-son Qonuni.
7. “Prokuratura to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining Qonuni.
8. “O‘zbekiston Respublikasining Mudofaa doktrinasi to‘g‘risida”gi Qonun (yangi tahrir).
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining sud tizimini takomillashtirishga oid 2017-yildagi hujjatlari (president.uz).